

Voor mijn vader, die ik verloren heb,
en voor C., die me heeft gevonden.

Inhoud

Deel I	VERLOREN	7
Deel II	GEVONDEN	83
Deel III	EN	195
Woord van dank		251

Niets omvat alles of overheerst alles. Achter iedere zin kun je het woord 'en' denken.

William James, *A Pluralistic Universe*

Aan eufemismen voor de dood heb ik altijd een hekel gehad. ‘Heengegaan’, ‘ontslapen’, ‘is er niet meer,’ ‘uit de tijd genomen’: zulke termen, hoe goedbedoeld ook, hebben voor mij niets troostends. Uit het oogpunt van tact proberen ze het schokkende en abrupte van de dood te verzachten; uit het oogpunt van troost kiezen ze voor veilig en vertrouwd in plaats van mooi en treffend. Op mij komt het over als eromheen praten, verbaal wegstijgen. Maar de dood is zo onmogelijk te omzeilen – dat is de naakte, nuchtere waarheid – dat iedere poging tot omfloersen misplaatst lijkt. Zoals de dichter Robert Lowell schreef: ‘Waarom niet zeggen wat er gebeurd is?’ 9

Hierop moet ik één uitzondering maken. ‘Ik heb mijn vader verloren’: hij was amper tien dagen dood toen ik mezelf voor het eerst deze uitdrukking hoorde gebruiken. Ik was weer thuis, na de lange, ontheemde weken aan zijn bed in het ziekenhuis, na zijn overlijden, na de afscheidsdienst, teruggeworpen in een leven dat er nog net zo uitzag als voorheen, ordelijk en met een dag- en nachtritme en alle-

daagse, maar door mijn verdriet opeens loodzware taken. Mijn telefoon zat verankerd tussen mijn schouder en kin. In de tijd dat mijn vader opgenomen was, eerst op de hartafdeling, toen op de ic en op het allerlaatst op de palliatieve zorg, had het tijdschrift waarvoor ik werk een reeks automatische berichten gestuurd dat ik mijn e-mailwachtwoord moest wijzigen en dat anders mijn e-mail afgesloten werd. Die berichten kwamen met ijzeren regelmaat binnen: ik had nog tien dagen, negen dagen, acht dagen, zeven dagen. Wat typisch toch dat het alledaagse en het existentiële altijd aan elkaar vastgeplakt zitten, als boekpagina's die zo door de tand des tijds zijn aangestast dat de drukletters van de ene pagina op de andere hebben afgegeven. Het kwam er niet van om mijn wachtwoord te veranderen. Ik kon niet meer bij mijn e-mail, dus kon ik het probleem ook niet zelf oplossen. Vandaar dat ik, vlak na het overlijden van mijn vader, aan
10 de telefoon hing bij de helpdesk om uit te leggen waarom ik niet in actie was gekomen terwijl ik wist dat er haast bij was.

Ik heb vorige week mijn vader verloren. Misschien omdat ik nog verkeerde in die eerste, vervormde dagen van rouw – als de vertrouwde wereld je zo vreemd en ontoegankelijk voorkomt – viel me ineens op hoe vreemd dat klonk. Natuurlijk was mijn vader niet van me weggedwaald, als een kleuter op een picknick, of zoekgeraakt als een belangrijk document op een rommelig bureau. Maar anders dan andere eufemistische manieren om de dood te benoemen voelde deze formulering niet verhullend of loos. Ze klonk kaal, triest, eenzaam: als *rouwverdriet*. Vanaf de eerste keer dat ik het zei, aan de telefoon, voelde het als iets wat ik kon gebruiken, zoals je een schep of een bel gebruikt: koud en galmend, met iets van wanhoop maar ook berusting, passend voor de verwarring en troosteloosheid die je vlak na een overlijden ervaart.

Toen ik het later opzocht, ontdekte ik dat het geen toeval was dat

het woord ‘verloren’ zo toepasselijk aandeed. Ik had altijd aangenomen dat we het bij een sterfgeval figuurlijk gebruikten – dat mensen in de rouw het zich hadden toegeëigend, waardoor de oorspronkelijke betekenis was verdraaid. Maar dat blijkt dus niet zo te zijn. Het werkwoord ‘verliezen’ heeft zijn wortels in gemis. Het voltooid deelwoord ‘verloren’ kan ‘kwijtgeraakt’ betekenen, maar ook ‘vergeten’, ‘reddeloos’, ‘vergeefs’. Het stamt af van het Oudhoogduitse *farliosan*, dat ‘ten onder gaan’ betekent en op zijn beurt gebaseerd is op de nog oudere Indo-Europese stam *leu-*, die de betekenis heeft van ‘losmaken’, ‘afsnijden’. De moderne betekenis ‘kwijt zijn’ is pas veel later ontstaan, in de dertiende eeuw; honderd jaar later kreeg ‘verliezen’ ook de betekenis van ‘niet winnen’. In de zestiende eeuw begonnen we ons verstand te verliezen, in de zeventiende ons hart. Met andere woorden: de cirkel van wat we kunnen kwijtraken begon met ons eigen leven en met elkaar, en is sindsdien gestaag uitgedijd.

II

Zo voelde verlies voor mij na mijn vaders overlijden: als een concentrisch uitwaaiierend, steeds meer terrein opslokkend krachtveld. Uiteindelijk legde ik zelfs een lijstje aan van andere dingen die ik in de loop der tijd was kwijtgeraakt, vooral omdat ze zich telkens weer aan me opdrongen. Speelgoed uit mijn kinderjaren, een jeugdvriendin, een dierbare kat die op een dag naar buiten was gelopen en nooit meer was teruggekomen, de brief die ik bij mijn afstuderen van mijn oma had gekregen, een versleten maar heerlijke blauwe ruitjesbloes, een dagboek dat ik een jaar of vijf had bijgehouden: zo ging het maar door, een soort anticollectie, een weemoedig stemmende catalogus van zoekgeraakte spullen.

Zulke lijstjes, die we trouwens allemaal hebben, laten al gauw zien hoe vreemd de categorie ‘verlies’ eigenlijk is: hoe omvangrijk en onhandig, hoe weinig de items op het lijstje met elkaar gemeen

hebben. Toen ik erover ging nadenken, merkte ik tot mijn verrassing dat sommige vormen van verlies juist positief zijn. Je kunt je verlegenheid kwijtraken en je angst, en hoewel het beangstigend is om in de wildernis de weg kwijt te raken, is het heerlijk om jezelf te verliezen in gemijmer, of in een boek of gesprek. Maar dat zijn gunstige uitzonderingen in een verder moeilijk deel van de menselijke ervaring: onze verliezen komen over het algemeen dichterbij de buurt van mijn vaders overlijden: ze verarmen ons bestaan. Je kunt je creditcard kwijtraken, je rijbewijs, de bon van een kledingstuk dat je moet ruilen; je kunt je reputatie verliezen, je spaargeld, je baan; je kunt je geloof verliezen, je hoop; je kunt de voogdij over je kinderen kwijtraken. Een verbroken relatie valt ook in deze categorie: een ongewilde breuk of echtscheiding houdt immers in dat je niet alleen je geliefde verliest, maar ook de vertrouwde structuur van je dagelijks bestaan en een gekoesterd toekomstbeeld. Hetzelfde geldt voor ernstige ziekte en letsel, die kunnen leiden tot het verlies van alles, van basale fysieke vermogens tot een fundamenteel deel van onze identiteit. Dit betreft soms onze meest intense, intiemste ervaringen, zoals je ongeboren kindje verliezen, maar ook de meest publieke en wereldschokkende gebeurtenissen uit onze geschiedenis: oorlog, hongersnood, terrorisme, natuurrampen, pandemieën – afschuwelijke collectieve tragedies die verlies in zijn extreemste vorm laten zien.

Dat is de essentiële, om zich heen graaiende aard van verlies. Het raakt aan alles: het triviale en het belangrijke, het abstracte en het concrete, wat tijdelijk zoek is en wat voor altijd verdwenen is. Vaak willen we het niet in zijn volle omvang zien, maar na mijn vaders overlijden zag ik een tijdlang de wereld zoals die werkelijk is, getekend door verlies in het verleden en dreigend toekomstig verlies. Dat kwam niet doordat zijn dood tragisch was. Mijn vader is in alle

rust overleden, op zijn vierenzeventigste, tot het laatst bijgestaan door degenen die hem het dierbaarst waren. Het kwam doordat zijn dood níet tragisch was; het onthutsende was juist dat zoiets intens verdrietigs de normale, noodzakelijke gang van zaken kon zijn. Na zijn overlijden kwam het me voor dat ieder individueel leven te veel en te groot verdriet bevatte voor zo'n kort bestaan op aarde. Het vak geschiedenis, dat ik met zijn hiaten en raadselachtigheden koesterde, leek opeens weinig meer dan een episch verslag van verlies, vooral waar het geen enkele verslaglegging kon bieden. De wereld zelf leek vluchtig: verdwijnende gletsjers en soorten en ecosystemen, veranderingen die zich in timelapse leken te voltrekken, alsof wij, die vandaag leven, dat alles konden beleven vanuit het huiveringwekkende perspectief van de eeuwigheid. Alles voelde onvast, alles voelde kwetsbaar; van alle kanten drong verlies zich aan me op, alsof het bestaan een verborgen ordening kende die zich alleen in bijzijn van rouwverdriet manifesteerde.

13

Dat onstuitbare verdwijnen is niet het enige thema van ons leven; het is niet eens het enige thema van dit boek. Maar in de weken en maanden na mijn vaders overlijden kon ik het niet van me afzetten, enerzijds omdat ik wilde doorgronden wat al die vormen van verlies met elkaar te maken hadden, anderzijds omdat ik wilde doorgronden wat ze met míj te maken hadden. Een zoekgeraakte portefeuille, een kwijtgeraakte schat, een verloren vader, een verdwenen soort: hoezeer die dingen ook verschilden van elkaar en van alle dingen die een mens kan kwijtraken, ze leken me ineens fundamenteel voor de vraag hoe je moet leven – ze leken, doordat ze weg waren, iets urgents te zeggen over ons bestaan hier op aarde.